

lyozták e rendeletet. Ennek egyik kitétele, hogy csak az lehet tanszékvezető tanár, aki doktori fokozattal rendelkezik. Nagyon megoszlók voltak a vélemények. Karlstadt például felszólította Grynaeust., amennyiben továbbra is igényt tart az Újtestamentum professzori címére, úgy doktoráljon belőle. A humanista polgári és az egyházi felfogás küzdött egymással. Ám a tanács éppen annyira volt egyháziatlan, mintha Grynaeusra vagy Myconiusra azt mondanánk, hogy a humanizmus ellenségei. Elődjüket, Oekolampadust próbálták a maga egyházszertető és puritán elképzeléseiben követni, mellyel ekkorra már a polgári, szabadabb szellem kezdett szembenállni.

Kálvinnak 1538. április 25-én, Farelal egyetemben el kellett hagynia Genfét, mert Húsvétkor nem akartak mindenkinek Úrvacsorát osztai. Nyugalomra vágyott és májustól szeptemberig Bázelen, Grynaeus házában találjuk. Barátságuk tovább mélyült.

IX. A wormszi vallási megbeszélés

A harmincas évek vége felé nemcsak a zwingliánusok és lutheránusok egyesítésért folytak törekvések, hanem bevonták a katolikusokat is. A megbeszéléseket Hagenauban kezdték el 1540-ben, majd Wormsban folytatták és a regensburgi birodalmi gyűlésen fejezték be 1541-ben. Míg néhány kérdésben (az ember eredendő állapota, szabad akarat, az eredendő bűn és a megigazulás) megegyeztek, az egyházzal, Szentlélekkel, a gyónással és a hierarchiával kapcsolatban nem jutottak közös nevezőre. Az ideiglenes béke meghozásában („Regensburgi Interim”) a legnagyobb szerepet a wormszi gyűlés játszotta.

Újra a strassburgi intézkedést felhívást Bázelen, hogy képviseltesék magukat Wormsban. A tanács Grynaeust és az akkori rektort, Amerbachot jelölte képviselőül. Végül csak Grynaeus utazott el, s lett az egyetlen svájci képviselő. A megbeszélésen jelen volt Kálvin, Melancton, Capito és még sok más neves teológus, csak Luther hiányzott. Nagyra értékelték Grynaeus köz-

reműködését, Bazel büszke volt professzorára. Ennek jeléül választották meg 1541. május 1-ei hatállyal az egyetem rektorául.

E megtisztelő címet csak három hónapig viselhette. A nyár folyamán pusztító pestis áldozatául esett, 1541. augusztus 1-jén. Mindössze 48 éves volt, hátrahagyta második feleségét és két éves kisfiát Sámuel, aki később jogi pályát futott be. Tiszteletére ezüstpénz emléklakettet verettek. Síremléke Bázelen, a székes-egyház kerengőjében ma is látható. A nyugati folyosó falán könnyen rábukkanhatunk két kortársra Oekolampadius, a bázeli reformáció atyja, és Jacob Meier, az akkori polgármester síremlékei között.

X. Összegzés

Simon Grynaeust elsősorban tudósként tartják számon. A görög nyelvben kevesen voltak hasonló felkészültségűek. Filozófiai tevékenysége kiterjedt majd minden szerzőre. A teológiában inkább teoretikus, mint gyakorlati. Tudományos tevékenysége olyan széles skálájú, hogy szinte felölelhetetlen. A legfontosabbakhoz kapcsolódott, amivel egy ember foglalkozhat: Istenhez, az emberhez és a természethez. Tudóssága Európa-szerte elismert, voltak tanítványai Olaszországban, Angliában, Lengyelországban és Magyarországon. Személye a bázeli egyetem e korszakának minden jelentősebb megújító eseményében meghatározó. Őszinte kegyesség, jámborság, egyszerűség, szerénység és becsületesség jellemezte. Nagyon barátokozó, mindenkit elfogadni tud! Elég csak néhány nevet említenünk, akikhez szoros kapcsolat, barátság fűzte: Erasmus, Vives, Sturm, Melancton, Luther, Zwingli, Oekolampadius, Bullinger, Kálvin, Bucer, VIII. Henrik és sorolni lehetne tovább. A Grynaeus nemzetség fénylő csillaga Bázelen vele kezdődött és három évszázadon át virágzott.

Blázy Árpád

A TEOLÓGIA SZOMSZÉDSÁGÁBAN

Andorka Rudolf

Antiszemitizmus Magyarországon?

A politikai demokratizálódással járó szólásszabadság lehetővé tette, hogy a magyar társadalom legkényesebb kérdéseit nyíltan megvitassuk. Ennek keretében örövendetesen megszaporodott a magyarországi zsidóság történetével és jelenlegi helyzetével foglalkozó kiváló elemzések száma. (1)

Ezek felvetik a kérdést: van-e ma Magyarországon antiszemitizmus és – ha igen – mennyire elterjedt és veszélyes az? Erről a kérdéstről nagyon eltérő véleményeket hallhatunk és olvashatunk.

A kérdés sajnos nem csak a tudományos elemzésekben jelent meg, hanem időnként a választási küzdelemben is. Jellegzetes bizonyítéka ennek egy interjú néhány mondata, amelyet a Magyar Fórum 1989. decemberei száma közölt. Sz. Tóth János, a kérdező: „A népszavazással kapcsolatban fölerősödött egy jelenség, ami az amerikai sajtóban, de az SZDSZ vezetői részéről nyugati nyilatkozataik alkal-

mával is elhangzott, hogy az MDF vezetése azért áll szemben politikailag az SZDSZ-szel, mert a szabad demokraták vezetőinek többsége zsidó származású. Az MDF vezetői egy konzervatív szervezet antiszemita nézeteit képviselik – így a megbélyegzés.” Szabó Miklós, az SZDSZ képviselője így válaszolt: „Ilyen SZDSZ-popaganda nem volt... Hogy a nyugati sajtót ki, hogyan befolyásolta, azt én át tudom tekinteni. Nem elképzelhetetlen, hogy az SZDSZ vezető emberei is mondtak ilyesmit... Ha már ebbe belevágtunk... összegyűjthetnénk a dokumentációját – amit magam nem tartok kívánatosnak – annak, hogy MDF-vezetők erre-arra hol mondtak ilyen-olyan antiszemita dolgokat... amiben nagyon nehéz nem antiszemita célzásokat látni. Tehát például amikor azt mondják, hogy gyökértelen, doktrinér, avantgárd radikalizmus, amikor azt mondják, új Lukácsok, Révaik, új Szamuelyek.”

A nyugati, elsősorban amerikai sajtóban valóban lehet ilyen vélekedéseket olvasni, például a Herald Tribune International 1990. április 12.-i számában: Magyarországon „az idegengyűlölet és az antiszemitizmus erősödőben van.” Így érthető, hogy külföldi ismerősök, társadalomtudós kollégák időnként felteszik a kérdést: valóban létezik-e és erősödik-e az antiszemitizmus Magyarországon? Annál

is inkább érdeklí őket a kérdés, mert egész Európában, de különösen Közép- és Kelet-Európa egyes részeiben valóban a szovinizmus és a vallási ellentétek fellángolásának nyugtalanító jelei mutatkoznak (örmény-azerbajdzsáni összecsapások, a görögkatolikusok és görögkeletiek közötti összecsapások Nyugat-Ukrajnában, Pogram Marosvásárhelyen stb.).

A kérdés tehát nagyon aktuális, foglalkozni kell vele. Előre kell azonban bocsátanom, hogy nem tudok rá a társadalomtudományi értelemben vett megbízható választ adni, mert hiányzanak az ehhez szükséges szociológiai felmérések. Hozzá kell tennem, hogy ezért más sem tud tudományos választ adni, minden ezzel foglalkozó szerző csak impresszióira támaszkodhat, amelyek szükségképpen csupán a társadalmi valóságnak egy kis szeletét foghatják át. Mégis érdemes itt néhány társadalomtudományi megállapítást megfogalmazni, mert hozzásegíthet ahhoz, hogy világosabban lássunk és pontosabban tudjunk felelni a nekünk feltett kérdésekre. Ezen túlmenően megpróbálok néhány alapvető is megfogalmazni, ezek azonban nem társadalomtudományos ismereteimen, hanem a keresztény erkölcsi értékek elfogadásán alapulnak.

Mindenek előtt próbáljuk tisztázni, mit jelent társadalomtudományi értelemben a „zsidó” jelző. Nem egyszerű kérdés

ennek definiálása. Használhatjuk a valláson vagy felekezethez tartozáson alapuló meghatározást: zsidó az, aki az izraelita vallás híve vagy az izraelita felekezet tagja. Eszerint a zsidó ugyanolyan szociológiai fogalom, mint az evangélikus. Definiálhatjuk a zsidóságot nemzeti alapon: zsidó az, aki a zsidó nemzet vagy nemzetiség tagjának tartja magát. Eszerint a zsidóság a magyarsághoz vagy a Romániában élő magyar nemzetiséghez hasonló fogalom. Végül a zsidóságot definiálhatjuk tágabban is olyan módon, hogy hozzá soroljuk mindazokat, akik – bár nem hívők és nem tekintik magukat a zsidó nemzet tagjainak – olyan kultúrában élnek, amelyben a zsidó háttérű értékek és viselkedési normák lényeges helyet foglalnak el. Hasonlóképpen beszélhetünk olyan nem-hívő evangélikus származású személyekről, akiknek viselkedésében és gondolkodásában érezhető a sajátosan evangélikus kulturális hagyományok. Mind a három típusú definíció szerint megkülönböztethető csoportok természetesen léteznek szinte minden modern pluralista társadalomban, sőt valószínűleg előnyösebbek e társadalmak számára. Nem természetes és nagyon hátrányos, ha e csoportok egymásról negatív előítéleteket táplálnak és ennek alapján ellenségeskednek.

Az előítéletek híres amerikai kutatója Allport szerint a negatív előítélet „kedvezőtlen érzés egy személy vagy dolog vonatkozásában, mely megelőzi a tényleges tapasztalatot, illetve nem azon alapul”, vagy másképpen „az előítélet valamely személlyel szemben érzett idegenkedő vagy ellenséges attitűd, amelynek alapja pusztán annyiban van, hogy az illető személy egy adott csoporthoz tartozik, és ennek alapján feltételezik róla, hogy a csoportnak tulajdonított negatív tulajdonságokkal ő is rendelkezik.”² Allport az antiszemitizmust a negatív előítélet egyik példájaként tárgyalja.

Mit tudunk az antiszemitizmusról a magyar történelemben? Nagyon valószínűnek látszik, hogy a magyarság már a Kazár Birodalomban találkozott izraelita vallásúakkal és a honfoglalás idején már éltek a Kárpátmedencében izraelita vallásúak. Tehát az együttes több mint ezer évvel ezelőtt kezdődött. A kereszténység felvétele után érvényesült Magyarországon és a középkori Egyház zsidóellenessége, amely minden bizonnyal az apostoli korszakra nyúlik vissza, amikor a Római Birodalom különböző részeiben élő zsidók közülük való, de eretnek szeptaként viszonyultak a keresztény közösségekhez. Amikor a keresztény Egyház hatalmi helyzetbe került, ezt „fizette vissza”. Úgy látszik, hogy a középkori Magyarországon voltak időnként zsidóellenes intézkedések, megmozdulások, de ezek sokkal kevésbé durvák voltak, mint a korabeli Nyugat Európában.³ II. József zsidó reformrendelete után és még inkább a 19. században, csökkent az izraelita vallásúak hátrányos megkülönböztetése. Ennek feltehetően az

volt az oka, hogy a zsidók a modernizálódni kezdő magyar gazdaságban és társadalomban olyan funkciókat láttak el (a kereskedő, később a kapitalista tőkés szerepet), amelyekre a nemesek nem akartak, a jobbágyok nem tudtak vállalkozni, és amelyekre a viszonylag kislétszámú és anyagilag gyenge városi polgárság körében nem volt elég vállalkozó. Így nem voltak versenyhelyzetben a többi társadalmi csoportok tagjaival. sőt a magyar politikai vezetőréteg legfelvilágosultabb tagjai – mint Eötvös József – szövetségeket láttak bennük az ország gazdasági fejlesztése területén és – mivel az izraelita vallásúak jelentős része gyorsan magyarosodott – a sok nemzetiségű országban a magyar etnikum túlsúlyának fenntartása terén is. A kedvező helyzet jelentős bevándorló tömegeket vonzott az országba. (A bevándorlók számát csak becsülni tudjuk, mert a tényleges növekedésnek egy jelenleg pontosan meg nem határozható része a már magyarországi lakos zsidók természetes szaporodásából származott.)

1787-ben 83 ezer, 1857-ben 413 ezer, 1910-ben pedig 932 ezer zsidót írtak össze a népszámlálások alkalmával az akkori Magyarország területén. 1910-ben ebből 700 ezer mondta magát magyar anyanyelvűnek. Hanák Péter megfogalmazása szerint: „e hazátlan nép a múlt század derekán hazára lelt és vonzó-kötő identitásra talált itt”.⁴ Amikor a 19. század végén, feltehetően a gazdasági válságokkal és a kisenemesség egyrésztének elszegényedésével összefüggésben megjelent a politikai antiszemitizmus, a magyar politikai vezetőréteg nagyrésze a zsidók mellé állt, az 1882-1883-as tisztaeszlári vérvád per a megvádolt zsidók felmentésével végződött (az ország legnagyobb hírvévédjé, Eötvös Károly vállalkozott a védőügyvédi szerepre), 1894-ben az országgyűlés az izraelita vallást a többiekkel egyenjogúnak nyilvánította. Ugyanabban az évben Franciaországban ártatlanul életfogytiglani börtönre ítélték Dreyfus kapitányt, mert zsidó volta miatt őt látták alkalmasnak arra, hogy egy tényleges kémkedési ügyben vádlottnak, majd bűnösnek nyilvánítsák. Noha már egy fél év után megtalálták a tényleges kémét, Dreyfus csak négy és fél év után kapott kegyelmet és csak 12 év múlva ismerték el ártatlanságát. A két per kimenetelének összehasonlítása alapján következtethetünk arra, hogy nálunk mennyivel kisebb befolyása volt az antiszemitizmusnak, mint Franciaországban.

Az első világháború után sajnálatos módon alapvetően megromlott a politikai vezetőréteg magatartása. Ennek okaként gyakran hivatkoztak arra, hogy a Tanácsköztársaság vezetői között nagy számban voltak zsidó kulturális háttérű személyek. Valójában ennél mélyebb okok játszhattak szerepet a fordulatban. Köztudott, Károlyi Mihály azért mondott le, mert nem volt hajlandó elfogadni és végrehajtani az antant-hatalmak követeléseit, a Tanácsköztársaság hadserege pedig fegyverrel is kész volt az országot védeni. Horthy Mik-

lós köre viszont annak árán kapta meg az antant támogatásával a hatalmat, hogy elfogadta a várható békefeltételeket. Ebben a népszerűtlen helyzetben átlátszó, de könnyű kiút volt a kommunistákat és zsidókat a nemzet elvesztőinek beállítani.

A mélyebb társadalmi ok az volt, hogy kiéleződött a verseny az értelmiségi pozíciók elnyeréséért. A válságos gazdasági helyzet a nemesi származású úri osztálynak egyre több tagját kényszerítette arra, hogy értelmiségi kenyérkereset után nézzen. A megkisebbedett országterületen az államigazgatás a korábbinál kisebb számú álláshelyet kínált. Az úgynevezett „szabad foglalkozásokban”, például az orvosi és az ügyvédi pályákon viszont már az első világháború előtt igen nagy volt a zsidó kulturális háttérűek aránya. Továbbá a tanulás különösen magasra értékelése a magyarországi zsidóság kultúrájában értehetően oda vezetett, hogy az egyetemi hallgatók között az országos számarányuknál sokkal nagyobb arányban voltak a zsidó családok gyermekei. Az iskolai teljesítmények és a továbbtanulás olyan közösségi és családi kulturális hagyományoktól, attitűdöktől függenek, amelyek – mint azt a szociológia világirodalmában egészen más társadalmi környezetekre vonatkozóan sokan bizonyították – többnyire csak több nemzedék élete folyamán változnak meg. (Érdemes itt megjegyezni, hogy Magyarországon a nem-izraeliták közül éppen az evangélikusok körében voltak a továbbtanulást támogató kulturális attitűdök a legerősebbek, ezért az egyetemi oktatásban való részvétel aránya a népesség összlétszámához viszonyítva az izraeliták után az evangélikus vallásúak között volt a legnagyobb.) Ezért a „felső-közép” osztályban vagy értelmiségben kiélesedett a pozíciókért folyó verseny és ez a különböző felekezeti csoportok közötti ellentétek kifejlődéséhez vezetett. (Érdemes megjegyezni, hogy a zsidó-nemzsidó ellentét mellett katolikus-protestáns ellentét is volt, például az 1920-as évek egyik budapesti orvosprofesszoráról az a hír járta, hogy az első vizsgaalikmon minden protestáns orvostanhallgatót megbuktat...)

Ezen a politikai és társadalmi háttéren született az 1920. évi numerus clausus törvény, amely az izraelita vallású egyetemi hallgatók arányának csökkentését kívánta elérni. A későbbi években ugyan enyhítettek a numerus clausus rendelkezéseit, a nemzeti szocializmus németországi uralomra kerülése után azonban erősödött annak hazai befolyása is. 1938-ban életbe lépett az első, majd 1939-ben a második úgynevezett zsidótörvény, amely a zsidók arányát egyes értelmiségi pályákon 20, majd 6 százalékra korlátozta, végül 1941-ben a nemzsidók és zsidók házasságát tiltó harmadik zsidótörvény.

A második világháború és annak végén a német megszállás azután elvezetett a magyar nemzet legnagyobb demográfiai katasztrófájához: az 1941. évi megnagyobbodott országterületen akkor élő 725

ezer izraelita vallású és további 100 ezer zsidónak tekinthető emberből becsülhetően 63 ezren pusztultak el munkaszolgálatosként, az 1941. évi úgynevezett KEOKH deportáció és az úvidéki tömeggyilkosság során, és 618 ezren pusztultak el a német megszállás idején.⁵ A magyar népességnek ekkora százalékos részét semmikor a történelem folyamán nem gyilkolták le. (Hozzátehetjük, hogy az 1941. évi magyarországi országterületnek becsülhetően 500 ezer nemzsidó lakosa halt meg katonaként, hadifogolyként és polgári személyként a háborús cselekmények következtében.⁶

Teljesen érthetően újra és újra felmerül mindenkiben – zsidó és nemzsidó magyarokban egyaránt – a kínzó kérdés: ki volt felelős ezért a szörnyű tragédiáért? Ezért a kérdés szükségképpen kísért akkor is, amikor a mai antiszemitizmust próbáljuk megítélni. Bibó István 1946-ban írott klasszikus tanulmánya után erről a felelősség kérdésről kevés újat lehet mondani, ezért itt csak röviden összefoglalok néhány fő következtetést:

– Mindenképpen felelősek a magyar politikai vezetőrétegnek azok a tagjai, akik az 1944. március 19.-i német megszállás után államhatalmi pozícióban maradtak és a Sztójay kormányban ilyen pozíciót vállaltak. Egy maroknyi tiszteletreméltó kivételtől eltekintve ugyanis nem akadályozták meg a zsidók deportálását, nem tiltakoztak ellene. Ezzel azt a látszatot keltették, hogy a deportálások a törvényes magyar állami szervek akaratából történnek, továbbá hozzájárultak ahhoz, hogy magyar államigazgatás és karhatalom alsóbb szintjén egyes szervek közreműködjenek benne. Ha a német megszállóknak kellett volna kormányt kinevezniük, mint Norvégiában a Quisling kormányt, akkor a deportálásért való közvetlen felelősség bélyege nem lenne rajta a magyar politikai vezető rétegen és bizonyos fokig a magyar nemzet egészén is.

Hozzá kell persze tenni, hogy – bármilyen paradox módon hangzik – részben Horthy Miklósnak és az általa kinevezett Lakatos-kormánynak köszönhető, hogy a mai magyar országterületen 1945 végén közel 200 ezer zsidó élt. Több mint fele részük a budapesti gettóban élte túl a zsidóüldözést. Feltételezhető, hogy a budapesti gettóban lakók deportálásának és legyilkolásának elmaradása többek közt annak köszönhető, hogy a Horthy által kinevezett Lakatos Géza kormány hatalmon léteinek hat hete alatt próbálta a deportálást szabotálni, a nyilas hatalomátvétel után pedig sem idő, sem szállítóeszköz nem volt már a budapesti gettó lakóinak deportálására. Ennek következtében él ma Magyarországon sokkal nagyobb létszámú – egyes becslések szerint 80 ezernyi – zsidóság, mint Németországban, Ausztriában, Csehszlovákiában, Lengyelországban.

– Nehezebb annak a társadalmi rétegnek a felelősségét megállapítani, amelyet akkor „középosztálynak” neveztek, és amelynek módja volt a véleményét az ül-

dözött zsidók mellett vagy ellen kifejezésre juttatni és ezáltal az eseményeket némileg befolyásolni. Számos irodalmi forrásból és az idősebbek visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy ebben a rétegben elég elterjedten előfordultak antiszemita nézetek. Ugyanakkor ennek a rétegnek sok tagja próbált szóval és tettel – néha súlyos cselekedeteket is vállalva – az üldözött zsidókon segíteni. Ide sorolhatjuk a magyarországi keresztény egyházakat is. Sajnos létezett egyházi antiszemitizmus is, igaz valószínűleg kisebb mértékben a protestáns egyházakban, mint a római katolikusok közt.⁷ Úgy tudjuk hogy a felsőház tagjaiként főpapok megszavazták a zsidótörvényeket. A német megszállás és a deportálások megkezdése után is csak hosszú késlekedés után tiltakoztak. Az izraelita vallásúak megkeresztelését, amelytől azok esetleg életük megmentését várták, nehéz feltételek teljesítéséhez költötték. Ugyanakkor tudunk egyházi intézményekről, lelkészekről és hívőkről, akik mindent megtettek – néhányan életüket is áldozták – az üldözöttek megmentéséért.

– A magyar társadalom többségét alkotó parasztság túlnyomó többsége körében lefeljebb elszórtan fordultak elő antiszemita megnyilvánulások, sok esetben az üldözött zsidókkal való együttérzés jelei látszottak, egészében azonban ez az osztály azt a magatartást tanúsította, amit évszázadok során megtanulni kényszerült: meg sem próbált beleszólni abba, amit az „urak” az államigazgatás eldöntött és végrehajtott.

Összegezve azt lehet mondani, hogy teljesen igazságtalan volt Rákosi Mátyás híres kijelentése, hogy a magyar „fasiszta nép”, mert a nemzeti szocializmust és azon belül a zsidóüldözést csak egy kisebbség támogatta: a nemzeti szocialista pártok 1939-ben, amikor befolyásuk a csúcsponton volt, a szavazatoknak 25 százalékát kapták. Ugyanakkor Bibó Istvánnal együtt le kell szögeznünk, hogy „az üldözöttek nem érezték és nem érezhették azt, hogy az ország, a közösség egészében mellettük áll, egészében velük együtt érez.”⁸ Ezt nem minősíthetjük másképpen, mint a magyar társadalom erkölcsi süllyedésének bizonyítékaként.

A második világháború után a magyar társadalom történetének egészen új korszaka kezdődött. Néhány éven belül teljhatalomra jutott egy szűk kommunista vezetőcsoport és totalitáriánus rendszert valósított meg abban az értelemben, hogy nem csak a politikai ellenzékét fojtotta el, hanem a magánéletbe is beleavatkozott, a „másképpen gondolkodást” sem tűrte el, a politikai ellenzékét, sőt magának a kommunista politikai elitek számos tagját is börtönbe vetette, megkínozta, kivégeztette.

Ez a rendszer, úgy látszik, átmenetileg teljesen megszüntette az antiszemitizmust Magyarországon. Tette ezt annak ellenére, hogy Rákosi Mátyás „csapata” túlnyomórésztben zsidó kulturális hátterű

volt, bár természetesen semmi köze sem volt az izraelita felekezethez. Dilas visszaemlékezéseiben megfogalmazza azt a gyanúját, hogy „a szovjet kormánynak burkolt antiszemitizmusa ellenére, Magyarországon jól jöttek a zsidó pártvezetők, mert gyökértelenek voltak, így még inkább függtek a Szovjetunió akaratától.”⁹ Az elnyomtatás és üldözöttség terén azonban nem volt különbség nemzsidó és zsidó között, sőt ezek a pártvezetők – hogy Sztálin esetleges gyanakvását elhárítsák – egyes esetekben látványos antiszemita akciókat végeztek, például az úgynevezett „magyarországi zsidó orvosok ügyével kapcsolatban 1953-ban (a Szovjetunióban konstruált ottani „zsidó orvosok ügyének” mintjára).

Az 1956-os forradalom politikai vezetésében, a tömegtüntetésekből és az utcai harcokban nemzsidók és zsidók vállvetve küzdöttek és annak leverése után együtt szenvedtek a börtönökben és mentek a bitófa alá. Az antiszemitizmus teljes hiányát jól jellemzi az a tény, hogy a forradalom közember mártírjai közül a börtönökben és a börtönön kívül a legnagyobb „legendája” Angyal Istvánnak volt, aki az auschwitzi tábor foglyaként az Appelpatzon leánytestvéreinek felakasztását kellett hogy végignézze, 1945 után meggyőződéses kommunista lett, majd 1958 decemberében nemcsak egyszerűen a forradalomban való részvételért, hanem az annak eszményeire való bátor ragaszkodásért is kivégezték.¹⁰

Csak első ránézésre tűnik meglepőnek, hogy 1956 után éppen a rendszernek a totalitarizmusból az egyre engedékenyebb autoritarizmusba való áttérésével párhuzamosan bukkant fel újra a nemzsidó-zsidó ellentét. Az autoritarizmus rendszert ugyanis az jellemzi, hogy a politikai ellenzékiséget ugyan nem tűri el, de különböző társadalmi csoportok nem politikai érdekeinek érvényesítését nem tiltja, sőt némelykor hajlamos az érdekcsoportokat egymás ellen kijátszani. Úgy látszik, hogy erre sor került bizonyos értelmiségi tevékenységi területeken, bár még a „zsidó” jelző használatát is kerültek, sőt szinte tabutéma volt a zsidóság léte. Nagyon szemléletes példát mond el „egy meglehetősen nagy intézmény párttitkára” Kende Péter könyvében: „Oda kell-e figyelmem arra, itt milyen arányban vannak zsidók a vezetésben, a társadalmi szervek irányítói között, a jobb állásokban? Persze, nyilván figyelni kell erre, hiszen ha mindezekben az állásokon túl sok zsidó van, az előbb-utóbb szemet szúr és antiszemitizmust szül. Ha viszont nagyon kevesen vannak, az a zsidóknak tűnik fel, és engem meg az általam képviselt politikát tarthatják antiszemitának... A vezetők között egy 40-50 %-os arányt próbálok tartani, ennél több zsidót semmiképp sem engedek.”¹⁰ Könnyű elképzelni, mit gondoltak azok, akiket azért nem léptettek előre, mert ezáltal az említett aránytól erre vagy arra eltértek volna. Ugyanakkor hozzátehetjük, hogy viszonylag ke-

vés olyan intézmény volt az országban, ahol az ott dolgozók között ilyen 50-50 százalékos körüli arányban voltak nemzsidók és zsidók, tehát ahol hasonló érdek-konfliktus lehetett. A munkásság és a parasztság túlnyomó többségénél fel sem merülhetett ilyen probléma, tehát számukra az egész kérdés minden bizonnyal érdektelen volt. Ha tehát volt rejtett antiszemitizmus, ez csak a magyar társadalom nagyon szűk rétegeiben alapult tényleges érdekkonfliktuson. Rajtuk kívül a 60 évesnél idősebbekben élhetnek még az 1945 előtti időszak propagandájának homályos emlékei, a náluk fiatalabbak nagyrésze számára az, amit hajdan „zsidókérdésnek” neveztek, valószínűleg teljesen érthetetlen és értelmetlen.

Az 1988 és 1990 között végbement rendszerváltozás megszüntette a téma tabu jellegét. Ezért a meglévő antiszemitizmus felszínre jöhet. Hol lehet tettenérni? Egyes labdarúgómérkőzések nézőseregének kisebb csoportjainál, a szakszervezetek által szervezett emlékeztető tüntetés után annál a kisebb csoportnál, amely a TV épülete elé vonult és ott antiszemita jelszavakat kiabált, a Wallenberg szobor festékekkel való leöntésénél, a választási plakátokra festett hatágú csillagoknál és „zsidó” feliratoknál. Mindezek maroknyi, alacsony intelligenciájú csoportok művei lehetnek.

Viszont nem történtek olyan súlyos temetőgyalázások, mint az elmúlt hónapokban Franciaországban. A parlamentbe került pártok egyikének programjában sem szerepeltek olyan „rasszista” kitételek, mint például Franciaországban Le Pen pártjának és az NSZK-ban a Republikánus Pártnak a programjában, amelyek egyes választásokon a szavazatoknak több mint 10 százalékát kapták. Ezért szerintem nem lehet azt állítani, hogy a magyar társadalom nagyobb részében antiszemita előítéletek hatnak.

Ez nem jelenti azt, hogy a problémával nem is kell törődnünk. A gazdasági nehézségek és a politikai csaták elmergesedése következtében fellángolhat az antiszemitizmus. Ez pedig egyrészt igen súlyosan veszélyeztetné az alig hogy megszületett demokratikus rendszert, másrészt újra súlyos erkölcsi süllyedéssel fenyegetné a magyar társadalmat. Ezért minden magyar állampolgárnak és minden társadalmi intézménynek, közöttük az egyházaknak elsőrendű feladatuk, hogy határozottan fellépjenek a megjelenő antiszemita nézetekkel szemben, és szívós mindennapos felvilágosító és nevelő munkával segítsék a negatív vallási és nemzeti előítéletek leküzdését, a tolerancia légkörének elterjedését.

Milyen alapelveket lehetne ebben a közvéleményformáló munkában követni?

Tudatosítani kellene azt, hogy a modern társadalmak – és különösképpen a formálódó összeurópai társadalom – egyre inkább pluralista társadalmakká válnak mind a felekezeti, mind a nemzeti összetétel szempontjából. Miközben a nemzeti

államok keretében kialakult társadalmak egyre inkább összefonódnak nemzetek fölötti (például európai) társadalmakká, nem halnak el, hanem mintha új életre kelnének a különböző kisebb társadalmi közösségek, közöttük a nemzeti (például baszk, katalán) és vallási összetartozás alapján létrejövő csoportok. Ahhoz, hogy ilyen modern társadalomban tudjunk élni, meg kell tanulnunk a sokféleséget elfogadni, a mienktől eltérő nemzetiségű és vallású egyéneket, csoportokat egyenrangúnak tekinteni.

Alapvető erkölcsi értéként kell elfogadnunk a toleranciát, mások véleményének tiszteletbentartását. Bármennyire kötődünk saját csoportunkhoz, bármennyire meg lehetünk győződve e csoport alapelveinek és normáinak értékességéről, kategorikusan el kell utasítanunk ezen elvek és normák rákényszerítését másokra. Meg kell tanulnunk békében együttélni és működni a mienktől eltérő hiteket, nézeteket vallókkal.

Egymás kölcsönös megértésének fontos eszköze a problémák és sérelmek békés megbeszélése, a múlt elemzése és feltárása. Vonatkozik ez a holocaustra ugyanúgy, mint az elmúlt közel két évezred keresztény-zsidó konfliktusaira. Ennek során, Bibó tanácsa szerint, elsősorban saját csoportunk bűneit és mulasztásait kell feltárnunk és nem a másik fél magatartását ostromoznunk.

A mindennapi életben és különösen a politikában pedig nagyon óvatosan kellene a „zsidó” és „antiszemita” jelzőket használni. Kerülni kellene azt, hogy a zsidó jelzőhöz negatív előítélet, minősítés vagy akárcsak annak a gyanúja kapcsolódhasson. Antiszemitának minősíteni pedig csak abban az esetben volna szabad egy nézetet, személyt, mozgalmat, ha ez egyértelműen bizonyítható. Ha ugyanis nem tisztítjuk meg a nyelvünket, hanem engedjük, hogy a megalapozatlan vádaskodás, a pontatlan és durva nyelvhasználat elterjedjen – többek között az egész nemzsidó-zsidó vitában –, akkor az ebből fakadó sértések maguk is képesek az ellentéteket felszítani.

JEGYZETEK

1. Lásd többek között zsidó identitás és asszimiláció Magyarországon. Interjú Karády Viktorral. Mozgó Világ. 1988. 8. szám 26-49. p. és 9. szám. 44-57. p., Márton László: Kiválasztottak és elvegyülők. Magvető. 1989. Kende Péter: Röpirat a zsidókérdésről. Magvető. 1989. Antisemitism, past and present. New Hungarian Quarterly. 1989. Winter. 17-26. p.
2. Allport, G.W.: Az előítélet. Gondolat. 1977. 35. és 38. p.
3. Száraz György: Egy előítélet nyomában. Magvető. 1976.
4. Hanák Péter szerk.: Zsidókérdés, asszimiláció, antiszemitizmus. Gondolat. 1984. 367. p.
5. Kende Péter: Id. Mű. 32-33. p. Más források kissé eltérő veszteség adatokat közölnek.
6. Stark Tamás: Magyarország második világháborús embervesztése.
7. Kis György: Megjelölve Krisztus keresztségével és Dávid csillagával. Szerzői kiadás. 1987.

8. Bibó István: Zsidókérdés Magyarországon 1944 után. Válogatott tanulmányok. II. kötet. Magvető. 1986. 621-797. p.
9. Dilas, Milovan: Találkozások Sztálinnal. Magvető. 1989. 156. p.
10. Angyal István személyiségének, ezen keresztül az 1956-os forradalom szellemének és ezen belül az antiszemitizmus hiányának megértéséhez ajánlom elolvasásra Lukácsy András: Felismerem-e Angyal Istvánt? Magvető. 1990. című könyvének elolvasását.
11. Kende Péter: Id. mű. 226-227. p.

Thomas Gordon: T.E.T.

(Teacher Effectiveness Training: A tanári hatékonyság fejlesztése)

Gyanakodva vettem kézbe az egyik deákteri utcai könyvárusnál ezt a magát rejtélyes címmel kellező könyvet. A borító szűkszavú közlései alapján azt hittem, hogy ez is egyike azoknak az amerikai „siker-recepteknek”, amelyek fittyet hányva a valóság bonyolult voltának könnyű győzelmet ígérnek a legmakacsabb probléma felett is. Ám amikor belelapozgattam, felkeltette érdeklődésemet. A könyv szerint ugyanis az *eredményes oktatás-nevelés* elsősorban nem didaktikai fogásokon, hanem a *tanár és diák viszonyának minőségén, illetve az ezt a viszonyt megterhelő konfliktusok feloldásán múlik*. Hát ez az! – mondtam magamban. Hiszen Teológiai Akadémiánkon, és – ahogy halom – Fasori Gimnáziumunkban is ezekben a hetekben éppen ez lett fájdalmasan nyilvánvaló. Ezután már a „tua res agitur” izgalomával mélyedtem el a könyv mondanivalójában, és nem bántam meg.

A szerző szerint mindenekelőtt tisztáznunk kell, hogy *ki a „felmerülő probléma tulajdonosa”*. Mert nem mindegy, hogy a tanulást gátló probléma gyökere a diákban, a tanárban, vagy éppen semleges területen, magában a tananyagban rejtőzik. Mindhárom eset más és más megközelítést, bánásmódot igényel. A könyv a probléma tulajdonosának meghatározásában szemléltető ábrával, az „ablakkal”, siet segítségünkre. A szemléltetés egyébként is a mű egyik erőssége.

A szerző figyelmét az első két terület, a diákban és a tanárban rejtőző probléma kezelése köti le. Ha a diákban merülnek fel akadályok a pedagógiai folyamatban, akkor a tanár rendszerint szüleitől vagy tanáraitól örökölt ősi módszerekkel reagál. Kényszerrel vagy ennél ravaszabb módszerekkel végső soron a diák helyett akarja a diák problémáit megoldani, és így kiskorúságban tartja és ellenállásra ingerli őt. A fő kérdés: *hogyan segíthet a tanár a diáknak abban, hogy a saját problémáival maga birkózzék meg?* A tanár erre csak akkor képes – kapjuk a választ –, ha úgy tudja elfogadni a diákját, ahogy van. „El-